

ZATİ ve ŞEM^c Ü PERVÂNE MESNEVİSİ

GÜNAY ALPAY

16. asır, Türk edebiyatında mesnevi tarzının geniş bir şekilde yayılmağa ve bu sahada pek çok eserlerin verilmeye başlandığı devirdir. Fakat bu arada da İran edebiyatının tesirlerinden kendini kurtarmayan Türk şairleri eskisi gibi İran şairlerinin mesnevilerini tercüme ve taklit etmekte devam etmişlerdir. İran edebiyatının mesnevi mevzularından ayrı olarak dinî mevzuları mesnevi tarzında işleyen Hakani ve Ganizade Nadiri gibi şairlere de rastlanır. Mesnevi tarzında yazılan türk edebiyatına has *şehrengiz* ve *ğazavatnâmelere* de bu asırda zengin örnekler verilmiştir ¹.

Bu asrın mesnevi alanında en dikkat çekici simaları Taşrıcalı Yahya, Kara Fazlı, Lamii Çelebi, Fuzuli ve ikinci derecede olmakla beraber devrinde büyük bir şöhret yapan Zati'dir. Ben burada her ne kadar Zati'den bahsedeceksem de Zati'nin günümüze kadar gelen eserlerinden birini, Şem^c ü Pervâne'yi ele alacağım. Bu eserin tetkiki ileride de belirtileceği gibi Zati'nin yalnız gazel ve kaside tarzında değil mesnevi tarzında da kudretli bir san'atkâr olduğunu hatta çağdaşları arasında bu vadiye isim yapmış şairlerin bir çoğundan daha parlak bir başarı sağladığını açıkça göstermektedir. Zati'nin bu eseri dolayısıyla türk edebiyatında yazılmış diğer Şem^c ü Pervâne mesnevilerinden de kısaca bahsedeceğim.

HAYATI ve ŞAHSİYETİ

Klâsik devrin en mühim şairlerinden biri olan Zati 1471-72 de Balıkesir'in Karasi kazasında dünyaya gelmiştir. Asıl ismi tezkirelerde çok değişik şekillerde verilmiştir. Latifi'ye göre onun asıl ismi Yahşi veya Bahşi'dir ². *Künh al-ahbâr*'da mahlası olarak Zati ismi verilmekte ve asıl isminin Satılmış olduğu, Zati'nin çizmecilik yaptığı sırada onu kısaltarak Satı yaptığı, şairliğe başladığı zamanda bu ismi Zati'ye çevirdiği yazılmaktadır ³. Kınalızade ise Zati'nin isminin İvez olduğunu

¹ Ahmed Ateş *İslâm Ansiklopedisi*, c. 80, 127 s.

² Latifî *Tzk.* 156 s.

³ Gelibolulu Âli, *Künh-ul-ahbar*, Üniv. Kitap. T. Y. 5961, 266 a-b.

yakınlarından duyduğunu söyler. İslam ansiklopedisinde Menzel bu malûmatın Latifi'den olduğunu yazarsa da yanlışır.⁴

Hayata babasının mesleği olan çizmecilikle atılan Zati, kısa bir zaman sonra mesleğini terketmiştir. Kendisinde fitrî olarak bulunan şairlik kabiliyeti ve şöhret yapma arzusu onu adeta buna zorlamıştır. O da talihini denemek ve geniş imkânlar aramak üzere memleketini terkederek İstanbul'a gelmiş yavaş yavaş aramış olduğu imkânları ve muhiti bulmuş, memleketin sancak beylerine kasideler sunacak kadar yükselmiştir. Önce devrin büyük adamlarından Ali Paşa, Müeyyadzade Kadı Asker, Cafer Çelebi, Defterdar Piri Paşa ve Kadri Efendilerden himaye görmeğe başlamış daha sonra da devrin padişahı olan Bayezid II. nin dikkatini çekmiştir. Dünya malının fani olduğuna inanılan bir devirde mevkiin hiç de mühim olmadığını düşünen Zati, sadece hamilerinin verdiği câizelerle geçinmeyi uygun bulmuştur. Ama yine de bu ihsanların ilelebet devam etmiyeceğini bildiğinden ilk defa Bayezid avlusunda, sonra Hoca İbrahim Paşa hamamı yakınında dükkân açarak remelciliğe başlamıştır⁵. Latifi'nin kaydettiğine göre Zati 'ilm-i remeli Müneccimzâde'den öğrenmiştir⁶.

1512 tarihinde Bayezid II. oğlu Selim tarafından tahttan indirilmiş, aynı tarihlerde de Ali Paşa ve Cafer Çelebi vefat etmiştir. Bütün bu talihsizliklerden başka Müeyyadzade de mevkiini kaybedince Zati tamamen hâmisiz kalmış ve remelcilikle geçinmeğe başlamıştır. Fakat Zati'nin mesleği hiç bir zaman sadece remelcilik olmamıştır. Bir taraftan da durmadan şiirler yazmış, onun bu gayretleri kendini gençlerin arasında bir şiir üstadı olarak tanıtmaya başlamış ve dükkân bir çok amatör şairlerin buluşma yeri haline gelmiştir. Yahya bey, Baki ve Fazlı gibi şairler Zati'nin bu küçük fakat ilgi çekici dükkânına gelmeğe başlamışlar, hattâ bu arada Zati'ye yazmış oldukları şiirleri okumuşlar, onun bu husustaki fikirlerini sormuşlar, o da onlara beğenip beğenmediği tarafları göstermiştir⁷. Bazan da çok beğendiği şiirleri olduğu gibi veya ufak tefek değişikliklerle kendi divanına almıştır, buna itiraz eden şairlere ya hiç aldırmamış ya da «Sen aslında şâir değilsin, bir divan tertip etmiyen kimse şâir değildir, eğer ben divanımda şiirinden bahsetmişsem ebediyete kadar unutulmacayak olan sana

⁴ Th. Menzel, *The Encyclopedie of Islam*, C IV, 1218 s.

⁵ Gibb, *A History of Ottoman Poetry*, III, 47-58 s.

⁶ Latifi, *Tzk. ay. yer.*

⁷ Gibb, aynı eser.

ve senin şiirine de ölmezlik ihsan etmiş oluyorum»⁸ demiş böylece onları susturmuştur.

Falcılık çok para getirmediği için Zati ekseriya zaruret içerisinde yaşamıştır. Kulağının iyi işitmemesi de onu fazla yazmağa zorlamış, sağırılığı yüzünden birçok iyi mevkileri kaybetmiştir.⁹ Zati hiç evlenmemiş, Bursa'ya, İznik'e, Edirneye seyahatleri olmuştur. Nihayet 1546-47 (458 Ramazan) İstanbul'da ölmüş ve Edirnekapısı dışına gömülmüştür¹⁰.

Şahsiyeti :

Zati sadece san'at aşkı için yazmamış, sıkıntılar içerisinde yaşamış onun bazan para kazanmak için yazmasına sebep olmuştur. Çok fazla yazmış olduğu için eserleri arasında kıymetsiz mazmunlar, tekrar edilmiş imajlar oldukça fazladır¹¹. Fakat bu başarısızlık onda bilhassa orta yaştan sonra görülmüştür. İlk eserlerinde Ahmed Paşa ve Necati tesiri kendini kuvvetle göstermiş fakat sonraları kendi şahsiyetini gösteren kaside ve gazeller yazmıştır. Her ne kadar Zati'nin çok büyük şair olmadığı söyleniyorsa da bilhassa mesnevisinde, umumiyetle divan şairlerinde rastlamadığım imajlara rastladım. Bu imajlardan birisi Şem'e Banu'nun güzelliği anlatılırken ellerinden bahseden mısradır.

Kefi hōrşid o barmaqlar şu'ā'ı

56 b.

Elin güneşe parmaklarında onun ışınına benzetilmesi hakikaten çok ilgi çekici bir imajdır.

Hilāl-i 'iyddür çeng u bu bezm Zühre çengidür
Şu'ā-ı mihr ü meh nāy u felek def ay u gün puldur

66 a

İmajı da gayet geniş bir imajdır. Ayın meclisde çeng ve zührenin çengi olması güneşin ve ayın şualarının naylak feleğin yuvarlığı itibariyle def olması, ayla güneşin de daima felekde devr olduğu için defin pulu olarak düşünülmesi imajın çok geniş olduğunu gösterir kanaatindeyim.

Şacı hōrşide şalmışdı kemendi
Bırakmışdı cihān boynına bendi

Şaçın güneşe kadar kemend uzatması da pek öyle her şâirin düşün-

⁸ Gibb, aynı eser.

⁹ Kadri Ziya Kiper, *Balıkesirli Zati (travay)*, Turk. Enst. N. 40

¹⁰ Kınalızade, *Tzk.*, Univ Kitap., T. Y. 516, 140 b

¹¹ Köprülüzade M. F., *Divan edebiyatı antolojisi*, İstanbul 1934. 132. s.

bileceği imajlardan değildir. Gazelleri ise ekseriya âhenk bakımından mükemmeldir. Şu gazel bunun en güzel örneğidir.

Yine pür-şevkem bugün bir mäh-ı tábân sevmişem
Bir cebîni zühre hõrşid-i dırahşân sevmişem
Cür'a-i cām-ı lebinûn zerresidür Hızır anuñ
Bir saçı zulmet tudağı Ab-ı Hayvân sevmişem
Umaram kim her gün anuñ säyesinde hoş gicem
Bir nihâl-i taze vü serv-i hıramân sevmişem
Pâdişâh-ı mülk-i ışkâm didüğüm 'ayb olmasın
Dostlar ben bende bir sultân-ı hubân sevmişem
Ağlayup nola hezâr âh eylesem bülbül gibi
Gülşen-i ışk içre ben bir verd-i handân sevmişem
Eylerüm mir'ât-ı şun'ından temâşâ şânî'i
Mażhar-ı nür-ı Hudâ bir şun'ı yezdân sevmişem
Şâh-ı âlem olmağa kaç'a gönül meyl eylemez
Cân ile bir ğanzesi şemşir-i bürrân sevmişem

57 a.

Yine onun eserlerinde muğlak kelimeler yoktur. Lirizmini meydana getiren şeylerden biri de vezni iyi kullanmasıdır. Tezkireciler bilhassa mesnevisinin her beytinin emsalsiz bir hayalle yüklü olduğunu ve böylece devam ettiğini söylerler. Zati beyitlerini sadece mesnevinin konusunu uzatmak için yazmaz, her beyti mana bütünlüğü ve kuvvetli hayallerle çerçevenir¹².

Eserleri:

Zati hem büyük hem de velût bir şair olmasına rağmen tezkireciler onun eserlerinin beyit tutarı hakkında kat'î bir rakam veremezler. Lâtifi'ye göre 3000 gazeli, 500 kasidesi, 1000 rübai ve kıt'ası¹³, Kınalızade'ye göre 1600 gazeli ve 400 kasidesi¹⁴ vardır. Beyani, Kınalızade'nin verdiği rakamları verir¹⁵, Sehi ise Latifi gibi 3000 gazeli ve 500 kasidesi olduğunu söyler¹⁶. «Şem' ü Pervâne» ve «Ahmed ü Maḥmūd» isimli lirik tarzda iki mesnevisi bunlardan başka Edirne hakkında yazılmış bir şehrengizi vardır¹⁷. Bunlara ilâ-

¹² Bursalı M. Tahir, *Osmanlı müellifleri*, c. II, 176. s.

¹³ Latifi, *Tzk.* aynı yer

¹⁴ Kınalızade, *Tzk.* aynı yer

¹⁵ Beyânî, *Tzk.* Üniv. Kitap. T. Y. 2568, 32 b.

¹⁶ Sehi, *Tzk.* 107 s.

¹⁷ Th. Meazel, *The. Encyc. of Islam*, c. VI, 1218 s.

veten Lâtifi «Ferruḥnâme»si olduğunu söyler¹⁸. Ayrıca eserleri arasında Siyer-i Nebî ve Mevlûd da vardır¹⁹. Zati'nin mehzalarn kaydettiği 400-500 kasidesinden Sultan Bayezid, Sultan Süleyman, Sultan Selim, Sancak Beyi Mesih Ağa, Tacizade Cafer Bey, Ferruh Bey, Kadı Şah Mehmed, Nişancı Bey, Mustafa paşa Müftü Kemal Paşazade, Kadı Kadri Efendi, Fenarizade, Kazasker İbni Müeyyid'e sunulmuş kasideleri vardır²⁰. Zati'nin gerek sultan Süleyman, gerekse Sultan Selim için yazdığı kasideler çok beğenilmiştir.

ŞEM'Ü PERVĀNENİN İSTANBUL KÜTÜBHANESİNDEKİ NÜSHALARI

II. *Lala İsmail Efendi (Süleymaniye) nüshası* 443.

443 numarada 362 varak olup yazısı taliktir. Kitap aslında Zati'nin divanıdır. Şem'ü Pervâne mesnevisi der-kenar olarak yazılmıştır. 30 b de başlar 161 a da biter. Her varığın a ve b yüzünde 15 beyit vardır²¹. İstinsah tarihi ve müstensihi belli değildir.

II. *Nuru Osmaniye nüshası* 4080.

4080 numarada 118 varak olup yazısı rık'adır. 1 b de 15, 2 a, 2 b, 3 a da 16 diğer varaklarda 17 şer beyit vardır. İstinsah taribi ve müstensihi bellidir. 966 h. de Konyalı Mehmed Mustafa tarafından istinsah edilmiştir.

TÜRK EDEBİYATINDA ŞEM'Ü PERVĀNE YAZAN DİĞER ŞAİRLER

Bu mevzu bize İran edebiyatından gelmiştir. Ayrıca, Hindistan'da da bu ad altında mesnevi yazılmıştır. Türk edebiyatında Lamii Çelebi ve Kalkandelenli Muidi bu ad altında birer mesnevi yazmışlardır. Araştırmış olduğum kütüphanelerde (Üniversite, Süleymaniye, Topkapı, Millet ktp.) gerek Lamii Çelebi'nin gerekse Muidi'nin bu eserine rastladım. Fakat şimdiden şunu söyleyebilirim ki mesnevilerde ad benzerliği olmasına rağmen Zati'nin mesnevisi ile konu benzerliği yoktur. Bu ad altında iki mesneviye daha rastladım ki maalesef şimdi onlar

¹⁸ Latifi, *Tzk.* aynı yer.

¹⁹ Th. Mezel, aynı eser.

²⁰ Kadri Ziya Kiper, aynı eser.

²¹ Örnekler Süleymaniye nüshasına göre verilmiştir.

hakkında bilgi veremeyeceğim. Birincisi Süleymaniye kütüphanesi Fatih kısmında 4002 numaradadır. Bu eser Fehmî tazafından yazılmış olup Sultan Bayezid II. namına nazm edilmiştir. Eser farsçadır. Sultan Bayezid II. nin tuğralı Mahmud I. un da vakıf mühürünü havidir²². İkincisi ise Süleymaniye kütüphanesi Kadızade Mahmud Efendi kısmında 415 numarada olup Yavuz Sultan Selim namına nazm edilmiştir. Niyâz al-Hindi tarafından nazm edilen bu eser farsçadır²³.

Nüshalar ve diğer Şem^c ü Pervâneeler hakkında vermiş olduğumuz bu çok kısa bilgiden sonra Zati'nin Şem^c ü Pervâne mesnevisinin konusuna geçeceğim.

Şem^c ü Pervâne'nin konusu :

Yaşlanmış olan Diyâr-ı Rûm padişahı Jâle çocuğu olmadığından keder duymaktadır. Bütün gününü Allah'a kendisine bir çocuk vermesi için dua etmekle geçirir. Şükûfe adlı cariyeye ile bir kadir gecesi zıfından sonra Pervâne dünyaya gelir. çocuğun istikbali hakkında müneccimler hazı kehanetlerde bulunurlar. Pervâne'nin Şem^c isminde bir kıza âşık olacağından ve bu yüzden pek çok cefa çekeceğinden sonunda onunla evleneceğinden bahsederler. Babası şehzadeye devrin bütün ilimlerini öğrenmesi için ders aldırır. Ok atmasını kılıç kullanmasını öğrenen şehzadeye Cennet-âbâd adlı bir köşk yaptırır ve bu köşkün idaresini de Lala Nâsır'a verir. Bir Nakkâş-ı Kâmil tarafından süslenen bu köşkün içinde çok güzel bir kız resmi vardır. Şehzade, adı Şem^c olan bu kızın resmi ile bir gün karşılaşır ve hemen âşık olur. Pervâne artık nasihat dinlemez ve bütün vaktini bu resmin önünde geçirmeğe başlar. Telâşa düşen Lala Padişahı bu işden haberdar eder, ondan aldığı emir üzerine de şehzade görmeden resmi oradan kazıtır. Bu arada şehzadeyi avlanmağa göndermiştir, avdan dönen şehzade resmi göremeyince deliye döner, düşer bayılır. Kendisini hiç bir şey iyi etmez. Günün birinde de yalın ayak dağlara çıkar. Şah Jâle şehzadeyi günlerce arattıktan sonra onu kör bir kuyunun içinde bulurlar. Pervâne zincire vurulacak kadar delidir.

Kendi derdine bir çare arayan Pervâne nihayet o çareyi sihirbaz Naccâr'ın yapmış olduğu büyük kuşa binerek Şem^c'in bulunduğu ülkeye uçmakla bulur. Çin padişahı Fağfûr'un kızı olan Şem^c'in sarayına gelir. Pervâne hocasından öğrendiği ilm-i ihfâ ile gizlice saraya girer. Havuz başında nedimleri ile sohbet eden Şem^c tam o sırada çok

²² Bk. Fatih (Süleym.) Kitap., T. Y. 4002

²³ Bk. Kadızade M., (Süleym.) Kitap., T. Y. 415

seyahat eden adamlarının birinden Pervâne'nin hikâyesini dinlemektedir. Hikâyenin sonunda Şem^c de Pervâne'ye âşık olduğunu söyler, bunun üzerine Pervâne ortaya çıkar ve kendisini sevgilisinin kollarına atar. Akşama kadar bahçede sevişen sevgilileri geceleyin gece bekçisi yakalar. Şem^c'in koynunda yakalanan Pervâne zindana atılır. Bu kötü durumdan onu Dâye'nin yapmış olduğu akılları yok eden helva kurtarır. Şehre inen Pervâne oradaki Dellâle kadın sayesinde Şem^c le mektuplaşmaya başlar. Şem^c mektubunda kendisini babasından istemesini söylemektedir. Bunun üzerine Pervâne memleketine dönerek meseleyi annesine anlatır. Şah Jâle kızı babasından isterse de şah Fağfûr vezirinin fikrine uyararak şehzadeye kızını vermez. Bunun üzerine aralarında bir harp çıkarsa da harpte bir netice alınamaz ve şah Jâle memleketine dönmek zorunda kalır. Böylece Pervâne tekrar Şem^c le ayrı düşer, mektuplaşmaya başlarlar. Bunun böyle devam edemeyeceğini anlıyan sevgililer kaçmaya karar verirler. Bir gece Şem^c cariyelerinin yemeğine uyku ilâcı koyar daha evvelden hazırlamış olduğu iki ata binerek Diyâr-ı Rûm'a doğru hareket ederler.

Kızının kaçtığını haber alan şah Fağfûr son derece sinirlenir ve Diyâr-ı Rûm'a bir casus gönderir, fakat casusu Diyâr-ı Rûm'da tanır, lar işkence yapmak isterse de şah Jâle onu serbest bırakır. Şah Jâle'nin bu hareketinden son derece memnun olan şah Fağfûr kızını affeder ve cihazını Dâyesi ile beraber gönderir. Bundan bir müddet sonra da ölür. Şah Fağfûr'un ölüm haberi üzerine bütün Diyâr-ı Rûm matem tutar, sonra da Pervâne Çin'e şah olmak üzere yola çıkar. Uzun bir yolculuktan sonra Çin'e vasil olurlar. Büyük bir törenle karşılanan Pervâne Çin tahtına oturur, Şem^c'i de yanına getirir. Artık saadetleri sonsuzdur. Mes'ut bir şekilde yaşarlar.

Mevzû bu şekilde özetledikten sonra konunun işlenişi üzerinde bir parça durmak iyi olur zannedirim. Mevzu hayalidir ve mes'ut bir sonu vardır. Kahraman her güçlüğü aşar. Fakat bu güçlükleri kuvveti sayesinde değil Allah'a olan inancı sayesinde aşar. Onun evvelden çizilmiş ve münecimler tarafından söylenmiş bir kaderi vardır. Pervâne bu kaderi hiç bir şekilde aşamaz. Pervâne'nin tipi âşık tipidir. Mesnevide sadece Pervâne'nin hareket ve duygularından bahs edilir. Diğer şahıslar silik figüranlar gibi bir görünür bir kaybolurlar. Hattâ Şem^c bile böyledir. Bütün mesnevi boyunca Şem^c'in hareket ve duygularından bahsedilmez. Kahramanın hikâyedeki durumunu bu şekilde belirttikten sonra mesneviyi işleniş ve hareket yönleri bakımından bazı bölümlere ayırabiliriz.

BÖLÜM I.

Şah Jâle'nin çocuk sahibi olması için Allah'a yalvarması ve dualarının kabûlü neticesinde Pervânenin dünyaya gelmesi :

Meğer kim leyletü' l-ğadr idi ol şeb El açup Hâkka ol şeh didi yâ Rab
Senün nisân-ı lutfun katresi çok Vücudum kulzumun katresi yok
Bâna mülk-i ferahdan bir taraf vir Keremler eyle bir hayrû' l-halef vir
Kabûl itdi du'âsın Hâk Ta'âlâ Kulm mahrûm ide haşâ ki Mevlâ

47 a

Toğuz ay on gün oldu ol dem âhir O gizlü genc o sâ'at oldu zâhir

47 b

Zati'nin hareket noktalarından ilki bu olmuştur. Hemen hemen bütün halk masallarında da bu hareket noktası vardır. Allah'tan çocuk istenir ve bu isteme mübarek bir gecede olur. Bu çocuğun istenmesi ile de hikâye başlar.

BÖLÜM II.

Pervâne'nin gerek ilim bakımından gerekse savaşa hazırlanması bakımından hocalar tarafından yetiştirilmesi ve Şem'in resminden Şem'e âşık olması :

İslâmiyette kader fikrinin insanların zihninde çok kuvvetli bir yer işgal ettiğini görüyoruz. İslâmiyetteki inanışa göre insanlar kaderlerinin dışına çıkamazlar. Burada da Pervâne müneccimler tarafından tayin edilen kaderini işler, Şem'e âşık olur.

Nazar kıldı çün ol meh ol cemâle O nağşun döndi mihrinden hilâle
Cemâl-i Şem'ine pervâne oldu Bahâr-ı hüsnine divâne oldu
Göricek gözlerini oldu sermest Yem-i 'ışık içre kendüden yudı dest
Kara zülfin görüp gitdi qarârı Bırakdı gönülüne ruhsârı nârı

Temâşâ itmesini kâr idindi O şekli kendüzine yâr idindi
Yimeden içmeden cümle kesildi Cihânda 'ıyş ü 'işret anı bildi

56 b

Şem'e resminden âşık olması dikkate şayan bir şeydir. Bu da gene halk masallarından alınmış bir motivdir. Bu kader fikri mesnevinin en büyük hareket noktasıdır. Zati fırsatını buldukça kaderden bahseder.

İderken seyri çarḥuñ mihr ü māhi   Qazā-yı nāgehān emr-i İlähi
İtāb idüp bulara didi ol şāh   Niçün itmediñüz ḥalkı āgāh
120 a

Eyitdiler ḳamumuz bi-ḥaberdür   إذا جاء القضا عمى البصر
Çekenler dest-i devrāndan cefāyi   Dimişler görini gelmez qazāyi
120 b

Pervāne on dört yaşına gelince bir feylesoftan devrin bütün ilimlerini öğrenir; ileride öğrendiği bu ilim sayesinde Şem^c in sarayına girer. Fakat Çin ülkesi ile Diyār-ı Rûm arasında çıkan harpte Pervāne öğrenmiş olduğu savaş oyunlarından hiç birisini kullanmaz. Hattâ savaşa bile karışmaz bir köşede sevgilisini kurtarması için ve sevgilisinin tarafının kazanması için Allah'a dua eder. Bu da bize gösterir ki Pervāne savaşçı bir tip değildir²⁴. Şah Jāle Şem^ci almak için Çin hisarını kuşatır. Maksudı onları açlıktan bunaltıp teslim etmeğe zorlamaktır. Bu vaziyete Pervānenin canı sıkılır. Nihayet gemilerle azık gelir ve kale halkı açlıktan kurtulur. Pervāne bunun için Allah'a şükr eder.

Yetişdi top diyince geldi ni'met   Ceḥim iken o ḳal'a oldu cennet
Şu deñlü itdiler kim şehri zinet   Görenler şandı anı ḳaşr-ı cennet
Cihāni ḫab u kūs āvāzı tutdı   O ḳal'a şādlıqdan güm güm ötdi
Göricek oldu Pervāne feraḫ-şād   Didi ḫörşid oldu ḡamdan āzād
127 a

Gürsine olmadan ḳurtuldı ol māh   Biḫamdi'llāh ki ni'met virdi Allāh
Beni ḳılsun belālar cüñdi tārāc   O ḫütü olmasun tek bir nefes aç
İlähi ḳılma anuñ ḳandın eksük   Vir aña ni'met-i bi-ḫaddi yük yük
127 b

Görülüyor ki Pervāne kendinden çok sevgilisini düşünüyor. Onun için de savaşı onların kazanmalarını arzu ediyor. Halbuki harbi kendi tarafı kazansa Şem^c onun olacaktır. Ama o bundan ferāgat eder, tek sevgilisi tok olsun da o ızdırap çeksin buna razıdır.

BÖLÜM III.

Pervāneye Şem^ci unutturmak için resmin ortadan kaldırılması neticesinde Pervānenin hastalanması:

²⁴ Mehmed Kaplan, TDED. IV, sayı 4, 399-417 s;

Şem'ın resminin ortadan kaldırılması adeta mesneviyi uzatmak ve daha girift bir hale sokmak için yapılmıştır. Çünkü Pervâne'nin bu yüzden ızdırap çekmesi lâzımdır. Mesnevilerde âşıkların ızdırap çekmesi umumî bir özellik haline gelmiştir. ızdırap çekmiyen kimse âşık mertebesine ulaşamaz. Bir âşık maşûku için ne kadar ızdırap çekerse aşkı o kadar büyür.

Pervâne Şem'ın resmini yerinde göremeyince aklı başından gider düşer bayılır

İrişdi od gibi eflâke âhı	Ki ya'ni arayup bula o mâhı
Cihânı nâr-ı âhı tutdı yekser	Ki ya'ni Şem'ı ol âteşden ister
Fiğânı od gibi eflâke çıktı	Zemîn mülkini sil eşki yıkdı
Felekde yağıdı âhı mihr ü mâhı	Deñizler içre büryân oldı mâhı
Gözi yaşı zemîni sîle virdi	Sipihri bād-ı âhı yile virdi
Yanup yakıldı âhından felekler	Yañıldı gökde tesbîhin melekler
Görür Şem'ı eylemiş bād-ı fenâ güm	Serâyı âh ile gümletdi güm güm
Anuñ nañlı-i cünün başına üşdi	Gidüp 'aqlı başından yire düşdi

68 a

BÖLÜM IV.

Pervânenin kendi derdine çare aramak için yollara düşmesi, Şem'ı bulması ve başından bir hayli macera geçmesi:

Pervâne çareyi kendi kendine bulur. Naccâr ona bir kuş yapar o kuşa biner Şem'ın sarayının önünde iner, saraya da hocasından öğrendiği 'ilm-i ihfâ sayesinde girer. Halk masallarında da aynı şekilde kahraman büyük bir kuşa biner ve muradına bu şekilde vasil olur.

Süvâr oldı o mürğ-i miğ-bâle	Diler k'ire meh-i şahib-cemâle
Eyitdi kim Hudânuñ 'izzetiyçün	Süleymân-i Nebînuñ hürmetiyçün
Beni luğ ile iltün kaçır-ı Şem'e	Görem nür-ı ruğundan tâ ki lem'a
Periler nitekim taht-ı Süleymân	O dem mürğü getürdiler şitâban
Bular bir iki dem çün uçdı gitdi	Varup kuş gibi kaçır-ı Şem'e yetdi
O şah-ı bî-nañiri kaçır-ı 'aşruñ	Öñine indi mürğ ile o kaçruñ
Oğurken hâceden ol şah-ı a'la	Meger öğrenmiş-idi 'ilm-i ihfâ
İnüp ol mürğdan girdi serâyâ	Ki şems ide nazâr bedr olmuş aya

79 a

Pervâne sarayın önüne kadar kuşla gelir. Bu canlı bir kuş değildir, tahtadandır. Kuşun ağaçtan olduğunu ve âdeta bir uçağı andırdığını şu beyitlerden anlıyoruz.

Görüp ey tütü-i şîrîn-makâlüm   Bu kaçır öñinde durur perr ü bälüm
Çıkup ol kaçruñ öñin itdiler seyr   Görürler var ağaçdan bir ‘aceb tayr
Ta‘accüb eylediler görüp anı   Eyitdiler bu deñlü kimse xanı
Kerâmet birle ide hark-ı a‘dâ   Ağaçdan mürğ ile uça havâda

82 b

Şem‘le bütün gününü tatlı bir şekilde geçiren Pervâne geceleyin gece bekçisi tarafından Şem‘in koynundan alınarak zindana atılır. Dâye ağaçdan mürğün ateşinde sihirli bir helva pişirir.

Ağaçdan mürğü itdi para para   Getürüp ocağ içre urdı nâra
Bişürdi anuñ ile hûb helvâ   Lezüz ü nâzûk ü şîrîn ü ra‘nâ
O helvânuñ içine kaçdı dârü   Komez hüşü yanında zerrece u

94 b

Böylece ilim sayesinde kuş ve helva yapılır. İlim sayesinde saraya girilir. Pervâne sevgilisine hocasından öğrendiği ilim sayesinde kavuşmuştur, ama daha kader birbirlerinin olmasına müsaade etmiyecektir. Pervâne’nin biraz daha ızdırap çekmesi lâzımdır. Kader ilimle de galebe çalar ve Şem‘le Pervâne gene ayrı düşerler. Pervâne bu ayrılığı çok güzel anlatır.

Baňa olmuşdı rûzi rûz-ı vuşlat   Yine cezb itdi mıknañs-ı firşat
Cihânda olmuş idim hüre hemdem   Cüdâ düşdü yine mânend-i âdem
Yirümde bir ulu şehzâdeyem ben   Bu yirde lik uftâdeyem ben
Beni derde giriftâr eyledi ‘ışk   Velî öldürmeğe ‘âr eyledi ‘ışk

97 a

BÖLÜM V.

Şah Jâle’nin Şem‘i babasından istemesi, şah Fağfûr’un kızını vermemesi üzerine harp çıkması :

Umumiyetle mesnevilerde olduğu gibi burada da iki aile arasında bir anlaşmazlık çıkmış, Şah Fağfûr vezirinin sözüne uyararak kızını Pervâne’ye vermemiştir. şah Jâle de kızı almak için şah Fağfûr’a harp açar. Aralarındaki harpte bir netice alnamaz. Kadere boyun eğen şah Jâle memleketine döner.

Ne kılsun neylesün bu çarç-ı pür-cevr   Murâdı kütbü üzre itmedi devr
Bu ara şah-ı Jâle gitdügidür   Olup fâriğ ferâgat itdügidür

Sabâ-veş bî-karâr olup göc itdi   Açar şular gibi turmadı gitdi
Müşerref itdi geldi tahtgâhın   Virüp destürü tağıtdı sipâhın

Velî cehd eyledi kılmadı taqşîr
Ekinciler ider cehdi ferāvān

Muvāfık gelmedi taqđire tedbîr
olurlar nā-ümîd olmasa bārān

127 b

Ṭotalum işlemiş şevk ile dün gün
Şol iş kim görünür āsān beğāyet
Ne kılsun devleti kılmadı yāri

Ne kılsun göze ger toğmayıcağ gün
Güç olur olmasa Ḥağdan ināyet
Ferāğat itdi geldi ızırāri

128 a

BÖLÜM VI.

Harbîn neticesiz kalması üzerine Şem^cin Pervâne ile kaçması :

Fakat müneccimler Şem^c ile Pervâne'nin sonunda birbirlerine kavuşacaklarını söylemişlerdir. Hakikaten de böyle olur. Şem^c ile Pervâne anlaşarak bir gece kaçarlar.

Cevāri aşına katmışdı dārū
Ṭurup ol dem kapuya geldi açdı
Cihāna nūr-ı ḥüsni şaldı pertev
Görür Pervâne bir mihr-i dil-efrüz
İdüp birbiri ile merḥabālar
Ol alni zühreye bulışdı ol şāh
Çıkdılar görüp iki semendi
Koşilsalar olurlar yilden öndül

Serāser gözlerini aldı uyḥu
Güneş şan toğdı dehre nūr şaçdı
Görinmez oldu rüy-ı māh-ı şebrev
Ṭulū^c itdi ki kıldı ol şebi rüz
İki cānibden olındı du^cālar
Şan itdi ictimā^cı mihr ile māh
Revişde her biri bir berç-i kindi
Biri heybetde Aşkar biri Düldül

135 a

Süvār oldu olara Şem^c ile Şāh

İki çarḥ üzre güyā mihr ile māh

135 b

Diyār-ı Rûm da çok iyi karşılanırlar. Pervâne'nin annesi Şükûfe Şem^ci hemen yanına alır

Şükûfe ol gül-i gülzāra ta^czîm
Revān bağrına çekdi cānı bigi
Anı öpe kuça koydı serāya
Didi hoş geldün ey gönlüm sürürü
Şafā geldün elā ey bir içim şu
Revānum rûhı cānum cānı sensin
Bizüm maqsūdumuz bu Ḥağ Tehārek
Tekellüm eyleyüp cān ü dil ile

Ṭurup itdi āna izāz ü tekrîm
Götürdi sîneye imānı bigi
Oturdılar ikisi bir araya
Müşerref eyledün ben bi-ḥuzürü
Ferağdan eşk-i çeşmüm eyledün cū
Fağırün bir ulu mihmānı sensin
Senün gelmekligün ide mübārek
Anı ağırladı tatlu dil ile

137 b

BÖLÜM VI.

Şah Fağfûr'un kızması, sonunda kızının cihazını göndermesi üzerine evlenmesi :

Şah Fağfûr kızının kaçmış olduğunu duyunca son derece sinirlenir, ve kız evlâdın yetiştirilmesinin ne kadar zor olduğu hele o kız evlât güzelse bu zorluğun bir belâ haline geldiğini söyler durur.

Bu işden şâh-ı Fağfûr oldu āgâh	Qızardı vü bozardı çün sehergâh
Qatı incindi gâyet hışma geldi	Yürek kanı ğazabdan çeşme geldi
Ĝazabdan aĝlar iken güldi qah qah	Didi gördün mi bu mel'ûna vah vah
Yürece urdı bir bî-mişl yare	Bulınmaz tâ ölince aña çäre
Kimün kim bir kamer tal'at kıızı var	Nuĝüset menzilinde yıldızı var
Gerekdür kız meşeldür cümle yirde	Yidi yaşında ya erde ya yirde
Eger evden gice eyler fesâdi	Kim anuñ baqır olur altun adı

138 b

Sonunda kızını affeden şah Fağfûr kızına cihazını gönderir.

Getürdüp yüz kıtar uştur şeh-i Çin	Serâser cümlesini itdi tezyin
Bulara urdı sercümle ciĝazı	Bile yüz dâne bîkr-i serv-i nâzi
Daĝı Pervâneye yüz dâne atı	Daĝı şîrîn ü hem yük yüz nebâti
Daĝı on dâne bî-mâneñd ħâdim	Ola tâ kıızlar üzre tâki ħâkim
Daĝı şehzâdeye biñ bende-i ħaş	Kimisi çengi anuñ kimi raqqâş
Qızınuñ Dâyesi ile itdi irsâl	Eyitdi Şem ^c ile ol var meh u sâl
Qoşup beş biñ neferi mişl-i yoldâş	Olara bir uluyı eyledi baş
Ciĝazı aldı Dâye yola girdi	Varup günlerde bir gün Rûma irdi

140 b

Cihazın gelmesi ile düğün hazırlıkları başlar. Artık bütün ıztıraplar dinmiş Şem^c ile Pervâne birbirlerine kavuşmuşlardır.

BÖLÜM VIII.

Şah Fağfûr ölünce yerine Pervâne'nin padişâh olması :

Çin padişahının ölüm haberi gelince :

Begüm sen sağ ol kim şâh-ı Fağfûr Ecel irişdi oldu tahtdan dūr

150 a

Pervâne Çine padişah olmak için hazırlanır. Fakat Çine hareket etmeden babası kendisine devlet idaresi hususunda bazı nasihatler eder ki bu nasihat kısmı mesnevinin ahlâki bakımından nasıl işlendiğini ortaya koyar.

Ziyâde kıl re'âyâya ri'âyet
Hazer kıl almağıl mazlûmuñ âhın
Eger âh eylese mazlûm yirden

Dilersen iki 'âlem içre devlet
İrişdürme göge dūd-ı siyâhın
Geçer bir demde toköz kat siperden

153 a

Elâ ey çarğ-ı rif'at mihr ü mâhu
Şağın zulm ehlini sen itme hâkim
Daği sultân olan 'ādil gerekdür
Çeküp zencîr kaşra 'adl ü dâdı

Hazer kıl yirde qalmaz kimse âhi
Cihânda olasin mağbûl tâ kim
O şan'atde qatı kâmil gerekdür
Çıkar Nuşinrevân veş yahşî adı

İdin inşâf-ı 'adl u dâda mîzân
Koyarsa kefeñe zulm ehli dirhem
Cihân bir cism ola sen cân olasin
Hemân kim huşbede aduñ ola yâd
Muğâl olanlara eyle siyâset
Şular kim olalar devründe câbir
Daği hem şîr-i ner gibi şeci' ol

Gerekdür şâh olan gâyetde süzân
Terâzû-veş dilüñ meyl itmesün hem
Terâzûdan iner sultân olasin
Zemânüñ nağdına ur sikke-i dâd
Mağallin gözlegil fevt itme fırsat
Hemân setr eylesün 'aybî meğâbir
Hüdânuñ emrine cândan muti' ol

153 b

Babasının nasihatlerinden sonra Pervâne yola çıkar ve Çin ülkesinin halkı tarafından büyük bir sevinçle karşılanır.

İrişüp ol meh-i mirriğ-kîne
Serâser cümle begler çıkdı qarşu
Zer u devletle kâlây-ı mehâbet
O bir kaplan kulaklı şîr-heybet
Bulara geldi virdi şeh selâmı
Didiler yarıcın Allâh ey şâğ
Cihân turduqça var ol pâdişâhum
Hudâ virsün saña 'ömr-i mü'ebbed
Kılup bu vech ile biñ biñ du'alar

Cülüs itdügidür bu taht-ı Çine
Görürler geldi bir şâh-ı melek-hû
Anuñ başında tâc egninde hil'at
Görenler didi bu 'ayn-ı şecâ'et
Serâser secde kıldı hâş u 'âmı
Seni virdi bize luftuñdan Allâh
Kazâdan saklasun zâtuñ İlâhum
Cinânda mülküñi kılsun muğalled
O gence iderek medğ ü senâlar

156 a

Çün ol şeh devlet ile tahta gecdi Hükm hil'atlerini kesdi bicdi

156 b

Mesnevi malzeme ve bu malzemeyi işleyiş bakımından mükemmeldir. Mesnevide mevzuu süsliyecek bir çok hâdise vardır. Ava çıkış ve bu ava çıkışın uzun bir hikâyesi, Şem'in bezmi, Pervâne'nin bezmi ve bu bezmdeki çalgıların vasıfları, Şükûfe'nin vermiş olduğu ziyafetdeki yemeklerin vasıfları uzun uzun anlatılmıştır. Bundan başka mevsimler de ayrı ayrı ele alınarak tasvir edilir. Mesnevi bu bakımdan da çok zengindir.